

Edyta Pindel

W kierunku efektywności oddziaływań penitencjarnych. Resocjalizacja w polskich zakładach karnych

Jednostka, od momentu uznania jej działania za akt przestępczy przez formalną instytucję kontroli, chcąc uzyskać akceptację społeczną i powrócić do społeczeństwa po karze pozbawienia wolności jako prawowity, kierujący się powszechnie obowiązującymi zasadami jurydycznymi i etycznymi jego członek, musi wykonać poczwórny wysiłek. Rozstać się ze swoją przeszłością, zmodyfikować teraźniejszość, wykreować przyszłość oraz na tej podbudowie rozpocząć nowe życie. Wysiłek ten nie jest jednak aktem jednorazowej decyzji i jednego podjętego działania, nie jest również realizowany w próżni, stąd zależny jest od wielu czynników (zarówno tych sprzyjających, pojawiających się w wyniku nieprzewidywalnego zbiegu okoliczności lub intencjonalnie wprowadzanych, jak również hamujących cały ten proces) i powiązany jest ze zmianą tożsamości indywidualnej, zrozumieniem, że czas życia jeszcze trwa i w związku z tym można coś zrobić dla siebie, dla innych oraz przeobrażeniem pojmowania wartości celów materialnych i poczuciem zmęczenia w wyniku powiązania się z systemem sprawiedliwości. Początki realizacji tego wysiłku sprowadzają się do powstawania wątpliwości co do słuszności i użyteczności pełnienia swojej dotychczasowej roli, roli przestępcy, które prowadzą do jej kwestionowania. Tutaj również jest miejsce na analizę i zrozumienie przyczyn swoich wadliwych zachowań i postaw społecznych, usprawiedliwienie wynikających z nich reakcji innych ludzi oraz ukazanie gotowości do zmian. Następnym stadium jest poszukiwanie i ocena roli alternatywnej oraz intelektualne i emocjonalne włączenie się w działania rozwijające strukturalne czynniki i mechanizmy procesów twórczych, dzięki czemu uzewnętrzniają się potencjały niezbędne na dalszej drodze osobistej przemiany. Ostatni etap to zainicjowanie procesu społecznego adaptowania własnych form aktywności opartych na ujawnionych potencjach, zmiana poglądów oraz powstanie nowej tożsamości społecznej, umożliwiającej ustanowienie i podjęcie odmiennych od realizowanych do tej pory ról społecznych (Shover N., 1983; Urban B., 2004; Konopczyński M., 2007).

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, wskażmy na zakład karny jako na miejsce, gdzie może zainicjować się wspomniany wysiłek skazanego. Aby jednak tak się stało, ważnym punktem wyjścia w pracy penitencjarnej jest spojrzenie na więźnia przez pryzmat jego „ludzkiej twarzy” ukształtowanej w wyniku splotu różnych okoliczności (począwszy od okresu dzieciń-

stwa), przy obecności i wpływie osób (szczególnie tzw. „istotnych”) w jego dotychczasowym życiu oraz danie mu wiary i szansy na zmianę tudzież możliwości realizacji własnej odrębności osobowej. Ponadto potrzeba nakierowania działań na bezpośredni kontakt ze skazanym, ukształtowania odpowiednich relacji między nim a osobami prowadzącymi oddziaływania penitencjarne oraz poznawania zakładowego środowiska skazanego, w tym pełnionych przez niego ról społecznych, jak i określania struktur, procesów grupowych i przemian, których jest uczestnikiem.

Kara pozbawienia wolności ma zapobiec powrotowi do przestępstwa przez wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego (art. 67 k.k.w.). Więzienie, aby spełnić ten cel, powinno być widziane w czterech wymiarach: normalności, zintegrowania, uczestnictwa i temporalności. Normalność, czasem określana jako zasada normalizacji, to zbliżenie warunków życia w więzieniu do warunków życia na wolności. W integralności chodzi o utrzymanie ścisłego kontaktu więźnia ze światem zewnętrznym. Uczestnictwo sprowadza się do wkomponowania opinii więźniów w proces podejmowania decyzji o wykonaniu kary. Temporalność to postulat minimalizowania czasu izolacji wtedy, gdy jest to możliwe (Lasocik, 2000). Jakość tego czterowymiarowego obrazu zakładu karnego tworzy m.in. realizowana w jego obrębie resocjalizacja, która powinna widzieć niedostosowanie jako problem: wadliwych postaw (Pospiszyl K., 1973), nieakceptowania i nieprzestrzegania norm społecznych (Konopnicki J., 1972), nieadekwatnych postaw, przekonań i nastawień (Czapów C., 1978), zaburzonych relacji interpersonalnych i wadliwych ról społecznych (Urban B., 2005), patologicznych zachowań, cech osobowości i preferencji aksjologicznych (Pytka L., 2005) oraz wadliwie ukształtowanej tożsamości (Konopczyński M., 2007). W związku z tym, w jej obszarze, powinny być podejmowane oddziaływania oparte zarówno na klasycznej, jak i twórczej jej koncepcji. Stąd resocjalizacja powinna być nastawiona na korektywną zmianę parametrów społecznych i osobowych, wyposażanie w możliwości przystosowawcze oraz rozwijanie i kreowanie potencjałów. Takie połączenie sprzyja wytworzeniu u skazanego nowego stosunku do otaczającej rzeczywistości społecznej, którą zaczyna zauważać w kategoriach sytuacji akceptowalnych i rozwiązywalnych oraz pozwala na otrzymanie nowych kompetencji poznawczo-osobowych pozwalających na rozwiązywanie wielu sytuacji życiowych, w tym sytuacji trudnych. W ostateczności tworzy się prawdopodobieństwo, iż skazani mogą, (ale nie muszą!) wykorzystać to po karze pozbawienia wolności, a tym samym pojawia się szansa na osiągnięcie pewnego stopnia sukcesu resocjalizacyjnego w wyniku oddziaływań penitencjarnych (Szaskiewicz M., 2007).

W odpowiedzi na powyższe, w kodeksie karnym wykonawczym uwzględniono rozwiązania, które mają temu dopomóc. Należą do nich: system programowego oddziaływania i system terapeutyczny, określenie statusu skazanego przez wykazanie praw i instrumentów ich egzekwowania oraz obowiązków, środki aktywizacji skazanych (praca, nauczanie, zajęcia kulturalno – oświatowe, sportowe), kontakty ze światem zewnętrznym, a zwłaszcza z rodziną przez korespondencję, widzenia oraz system przepustek, jak również okres przygotowania skazanego do opuszczenia zakładu karnego z współuczestnictwem kuratora, instytucji i organizacji, w obrębie których podejmuje się działania na rzecz pomocy skazanym (Stańdo-Kawecka B., 2000; Szczygieł G. B., 2002).

I choć często słyszy się głosy, że są to tylko i wyłącznie zapisy teoretyczne ze względu na brak podparcia ich dobrymi rozwiązaniami praktycznymi, a resocjalizacja nie istnieje, to jednak w wielu podejmowanych działaniach na terenach zakładów karnych, w stosunku do skazanych, doszukać się można w większym czy mniejszym stopniu dobrych posunięć wychodzących naprzeciw powyższym zapisom. Wszystko to jednak zależy od możliwości, jakimi dysponuje określone więzienie. I tak, zakłady karne dobierają do poszczególnych skazanych m.in. takie formy aktywności, które wzbudzają ich motywację do działalności zawodowej i zaaprobowania pracy jako źródła pozyskiwania środków na utrzymanie własne i rodziny. Przykładem tego mogą być programy aktywizacji skazanych czy więzienne kluby pracy. Natomiast przez organizację różnorodnych zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych uczą skazanych wielu, dotąd nieznanym dla niektórych z nich form spędzania wolnego czasu. Jest to szczególnie ważne, dlatego że spora część skazanych pochodzi ze środowisk zaniedbanych, odznaczających się brakiem zainteresowań uczestnictwem w życiu kulturalnym, jak również dlatego, iż przez te zajęcia następuje rozwój zainteresowań i chęci ich realizacji. Zajęcia sportowe pozwalają na zachowanie zdrowia fizycznego i psychicznego oraz dają możliwość zaspokojenia potrzeby ruchu, a także przyczyniają się do łagodzenia napięć i konfliktów. Organizowanie natomiast różnego rodzaju kursów, jak również stwarzanie możliwości nauki i samokształcenia przeciwdziała otępieniu intelektualnemu i w pewnym stopniu może wyznaczać nowe perspektywy życiowe. Na terenie jednostek penitencjarnych podejmowane są takie formy aktywności, jak: wieczory autorskie, wieczory poetyckie, spotkania kabaretowe, działalność plastyczna, działalność teatralna, wernisaże prac skazanych, aukcje wyrobów rękodzieła, spektakle teatralne, warsztaty teatralne prowadzone przez aktorów, spotkania z ludźmi kultury oraz konkursy twórczości więziennej (Szczygieł G. B., 2006; Dybalska I., 1999, 2001). Formy tej aktywności, np. w postaci prezentacji dorobku skazanych, realizowane są także na zewnątrz zakładu karnego. Ponadto w więzieniu prowadzi się wypożyczalnię książek i prasy, stwa-

rza możliwość korzystania z urządzeń audiowizualnych oraz wyraża zgodę na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej. Z tego względu również zezwala się skazanym na nawiązanie kontaktów oraz na współdziałanie z odpowiednimi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami. Szczególnie zezwala się na podejmowanie prac na cele publiczne. Racjonalnie zaplanowany czas w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności zapobiega tworzeniu się i zacieśnianiu solidarności przestępczej i przeciwdziała nudzie, a tym samym przemęczeniu psychicznemu (Stańdo-Kawecka B., 2000; Borowski R., Wysocki D., 2001).

Działalność penitencjarna wsparta jest także ze strony środowiska zewnętrznego. Dzięki temu możliwe jest zwiększenie poziomu nauczania i zatrudnienia, pomoc finansowa i rzeczowa (także dla rodzin skazanych), opieka moralna (w tym posługa religijna i opieka duszpasterska), pozyskiwanie rodzin skazanych dla pracy wychowawczej. Powszechny charakter ma także współpraca z wydawcami i kolporterami prasy. Do skazanych trafiają również członkowie klubów katolickich czy lokalnych organizacji, które promują wartości życia rodzinnego. Z kolei stacje sanitarno-epidemiologiczne prowadzą działalność profilaktyczną związaną z unikaniem zakażenia wirusem HIV, poradnie odwykowe zespołów opieki zdrowotnej, kluby abstynenta oraz Kluby Anonimowych Alkoholików wzmacniają specjalistyczną działalność penitencjarną skupioną wokół spraw odwykowych, a zakłady doskonalenia zawodowego współdziałają z administracją więzienną, starając się podnosić kwalifikacje skazanych. Zakłady karne stają się także miejscem odwiedzin członków różnych związków wyznaniowych, przedstawicieli Rzecznika Praw Obywatelskich, studentów i naukowców. Wszystko to przybliża życie więzienne do normalności, na różny sposób odrywa więźniów od środowiska przestępczego i pokazuje, że można przeżywać silne doznania dzięki pozytywnym zachowaniom oraz organizowaniu i uczestniczeniu w innych niż do tej pory formach aktywności (Zagórski J., 1996). Ponadto współpraca ze społeczeństwem akcentowana przez zasadę otwartości ma zneutralizować szereg negatywnych reperkusji takich zjawisk, jak deprywacja, wzajemna demoralizacja i prizonizacja. Ma ona również zmniejszyć destruktywny wpływ podkultury więziennej, a zwłaszcza jej wpływ stygmatyzacyjny na osoby odbywające karę pozbawienia wolności oraz inne skutki izolacji penitencjarnej wynikającej z totalnego charakteru tej instytucji (Machel H., 2001).

Wszelkie przyjęte w więzieniach formy działania w stosunku do osób odbywających karę pozbawienia wolności ukierunkowane są na stymulowanie ich zainteresowania w kierunku ciągłego poprawiania siebie, stawania się lepszym oraz na doprowadzanie do uświadomienia wartości życia na wolności, a także na wyzwalanie osobistych aspiracji więźniów po to, aby „prze-

kształcić” ich negatywną orientację życiową. Nastawione są także na rozbudowywanie elementów świata subiektywnego i osobistego skazanych, wyrabianie przekonania o akceptacji życia społecznego i odpowiedniego stopnia uspołecznienia (zmierającego do przyjęcia reguł świata społecznego, gdzie potrzebna jest solidarność), dbanie o rozwój uniwersalnych kompetencji pozwalających funkcjonować we wszystkich zajęciach (staje się to możliwe na drodze wypracowywania: zdolności do współpracy, łatwości przystosowania się, wytrwałości, precyzji, asertywności, poczucia odpowiedzialności, działania w grupie i dla grupy), opanowanie przez nich niezbędnych kompetencji społecznych – pohamowania emocji, wyrabiania nawyków współżycia przy uwzględnieniu norm moralnych, kształtowania umiejętności rozwiązywania problemów przez świadomą, intelektualną analizę trudnych sytuacji oraz umiejętności negocjacyjnych, a także poszukiwania właściwych rozwiązań w sytuacjach o wielowymiarowej złożoności moralnej, czy też wczuwania się w rolę bycia ofiarą i odczuwania jako ona skutków popełnionego przez siebie czynu karnego itp. (Szymanowska A., 2006; Konopczyński M., 2007).

Przedstawione działania administracji penitencjarnej spełniają kryteria oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych, ale również kryteria humanizacji kary pozbawienia wolności. Działania te są świadectwem rozwoju penitencjarnej myśli pedagogicznej, która obok tego, że stara się zachowywać równowagę między dobrem społeczeństwa a dobrem skazanego, to również dba o rozwój więźnia, czyniąc go podmiotem podejmowanych form aktywności uwzględniających jego potrzeby, zainteresowania, aspiracje i możliwości rozwojowe (Konopczyński M., 2007).

Bardzo ważną rolę w procesie resocjalizacji skazanych pełni ich rodzina, która musi być realnym sojusznikiem administracji penitencjarnej w jej wysiłkach podejmowanych na rzecz tego procesu, musi być istotnym elementem tej pracy i w niej współuczestniczyć. Żaden bowiem program resocjalizacyjny nie będzie mógł wykazać się sukcesami, jeżeli nie uwzględni tych ludzi, z którymi więzień będzie żył po zwolnieniu z zakładu karnego. Z tego punktu widzenia istotne znaczenie ma kontakt skazanych z ich rodzinami przez korespondencję, rozmowy telefoniczne, widzenia oraz przepustki. Kontakt, który jest wyrazem niezbywalnego prawa do posiadania tej rodziny. Dzięki niemu skazani podtrzymują pozytywny obraz samego siebie, odnoszą satysfakcję emocjonalną, utrzymują silną identyfikację z rodziną, nabywają i utwierdzają się w przekonaniu, że są nadal ważni w życiu rodziny (Rzepiński A., 1981).

Realizacja procesu resocjalizacji wobec więźniów nie jest zadaniem łatwym, ale koniecznym. Więzienie bowiem bez resocjalizacji byłoby jedynie „przechowywalnią” społecznego odrzutu, którego istotną cechą byłaby dalsza demoralizacja osadzonych i wzrost przestępczej recydywy, a cel, jaki

przyświecałby karze pozbawienia wolności, sprowadzałby się jedynie do izolacji przestępców (Lenczewska H., Machel H., 2003). Tak więc, jak długo będzie istnieć więzienie, tak długo musi być realizowana w jego obrębie resocjalizacja. A więzienie, jak do tej pory, mimo niejednokrotnej krytyki i odrzucenia jest instytucją, z której niełatwo zrezygnować, i wydaje się, że nawet na dalszym etapie rozwoju społeczeństwa będzie stanowić względnie trwałe element systemu społecznego, ponieważ trudno będzie stworzyć w stosunku do niego wystarczające alternatywy.

Na koniec podkreślenia wymaga jeszcze fakt, że mimo przedstawionych powyżej optymistycznych akcentów polskiej resocjalizacji zakładowej i kierunku, który pozwala na osiąganie w mniejszym czy większym stopniu efektów resocjalizacyjnych, należy mieć na względzie istniejące również trudności, które w istotny sposób ograniczają możliwość skutecznej resocjalizacji. Proces resocjalizacji sprowadza się bowiem do wyjątkowo trudnego „spotkania” pomiędzy funkcjonariuszami służby więziennej a skazanymi. Spotkania, w którym to owo „pomiędzy” przesiąknięte jest niejednokrotnie nienawiścią, rezygnacją oraz brakiem wzajemnego zrozumienia i życzliwości.

Funkcjonariusz, stając naprzeciw skazanego – człowieka często złożonego, skomplikowanego, zagubionego w świecie wartości, negatywnie zorientowanego na świat społeczny, zdemoralizowanego, a i często bezwzględnego, wyrachowanego i okrutnego, ma za zadanie spowodować jego poprawę. Jest to jednak trudne, bo miejsce, w jakim ma nastąpić ta poprawa, jest poniekąd sztucznie wytworzonym środowiskiem. należy dodać, że personel penitencjarny jest w świadomości więźniów żywym murem dzielącym ich od wolności, a nie jedynie organem wykonawczym, i dlatego między nimi tworzy się przepaść bardzo trudna do pokonania. Inna przyczyna tej trudności wynika z tego, że proces resocjalizacji wymaga wniknięcia do psychiki skazanego, a więc miejsca, które stanowi przestrzeń tajemniczą, wyjątkowo złożoną i obwarowaną charakterem doświadczeń skazanego. I to miejsce staje się materia wieloaspektowej pracy funkcjonariusza, który, aby zrealizować jej cel, musi dokładnie poznać właściwości psychiki swoich podopiecznych oraz indywidualne uwarunkowania ich osobowości i charakteru. Ponadto praca penitencjarna prowadzona jest w utrudnionych warunkach organizacyjnych, a w związku z tym nawet najlepszy program czy koncepcja resocjalizacyjna bez dostatecznej możliwości aplikacji staje się tylko pustymi zapiskami. Idea resocjalizacji natomiast tylko deklaracją i nawet zawarcie jej w przepisach i zagwarantowanie w ustawach nie wpłynie na poprawne jej zaistnienie, realizowanie oraz trafne ocenianie, kończące się równie trafną prognozą społeczno-kryminologiczną, a na tym nie straci tylko i wyłącznie wymiar sprawiedliwości, ale ogół społeczeństwa, dla którego osiągnięcie sukcesu w obszarze resocjalizacji staje się poniekąd gwarancją na zapewnienie lepszego, bezpieczniejszego „jutra” dla jego członków oraz pozwala

na osiągnięcie ponadmaterialnego dobra, jakim jest odzyskanie człowieka, który przez „przyczepioną etykietę” przestępcy jeszcze nie tak dawno wydawał się upadły, bez szansy na jakiegokolwiek podniesienie.

Bibliografia

- 1) Borowski R., Wysocki D., *Instytucje wychowania resocjalizującego*, Wydawnictwo NOVUM, Płock 2001.
- 2) Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące*, PWN, Warszawa 1978.
- 3) Dybalska I., *Program aktywizacji zawodowej i społecznej jako aktywna forma pomocy postpenitencjarnej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego 1999, nr 22–23.
- 4) Dybalska I., *Pomoc skazanym w przygotowaniu do integracji ze społeczeństwem w polskim systemie penitencjarnym*, (w:) *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy*, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, Warszawa 2001.
- 5) Konopnicki J., *Niedostosowanie społeczne*, PWN, Warszawa 1972.
- 6) Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja w warunkach penitencjarnych. Utopia czy rzeczywistość?*, (w:) Urban B. (red.), *Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów przestępczości*, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice 2007.
- 7) Lenczewska H., Machel H., *Kryzys idei resocjalizacji penitencjarnej – fenomen czy ostrzeżenie?*, (w:) Sowa J., Piotrowski E., Rejman J. (red.), *Wychowanie profilaktyka resocjalizacja – w poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali makro i mikro*, Podkarpacki Ośrodek doskonalenia nauczycieli, Rzeszów 2003.
- 8) Machel H., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2001.
- 9) Pospiszyl K., *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, PWN, Warszawa 1973.
- 10) Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN, Warszawa 2005.
- 11) Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych*, Wydawnictwo Ossolineum – PWN, Wrocław 1981.
- 12) Shover N., *The later stages of ordinary property offender carriers*, Social Problems 1983, nr 31.
- 13) Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2000.
- 14) Szaszkiwicz M., *Wina, kara, przebaczenie a resocjalizacja więźniów – wzajemne zależności*, (w:) Urban B. (red.), *Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów przestępczości*, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice 2007.

- 15) Szczygieł G. B., *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Wydawnictwo „Temida”, Białystok 2002.
- 16) Szczygieł G. B., *Spoleczna readaptacja skazanych – próba oceny*, (w:) Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2006.
- 17) Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, (w:) Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2006.
- 18) Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.
- 19) Urban B., *Zachowania dewiacyjne w założeniach symbolicznego interakcjonizmu. Implikacje dla praktyki resocjalizacyjnej*, (w:) Urban B., Stanik J. M. (red.), *Resocjalizacja*, PWN, Warszawa 2007.
- 20) Zagórski J., *Formy współdziałania ze społeczeństwem w polskiej praktyce penitencjarnej*, (w:) Hołyst B., Redo S. (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Warszawa–Wiedeń–Kalisz 1996.